

מייסדת מוזיאון האסלאם רצתה שפריטי האוסף יישארו בירושלים, כפי שעולה מעדויות

מחר ידון בית המשפט העליון בעתירה בעניין מניעת המכירה הפומבית של פריטי מוזיאון האסלאם בסותביס. לקראת הדיון בעתירה הגיעו ל"הארץ" שלוש עדויות בקשר לרצונה של ורה סלומונס, מייסדת המוזיאון, להשאיר את הפריטים בישראל

נעמה ריבה 17.11.2020 20:37

מחר ידון בית המשפט העליון בעתירה בעניין מניעת המכירה הפומבית שאמורה להתקיים בסותביס לונדון ב-25.11, של 268 פריטים מהמוזיאון לאמנות האסלאם על שם ל.א. מאייר בירושלים. השאלות המרכזיות שיעלו בדיון הן האם הגורמים השונים, כמו המוזיאון ורשות העתיקות — שהעניקה את אישור ייצוא הפריטים — עברו על חוק המוזיאונים וחוק העתיקות, מי הבעלים של הפריטים והאם המוזיאון הוא למעשה גוף פרטי שלא מחוייב לכללים ציבוריים.

המכירה הייתה אמורה להתקיים בסוף חודש אוקטובר, אך נדחתה בשל לחץ תקשורת והתערבות שר התרבות חילי טרופר ונשיא המדינה ראובן ריבלין. הפריטים שעומדים למכירה מהווים כ-5 אחוזים מאוסף המוזיאון. בין הפריטים 194 פריטי אמנות אסלאמיים ו-74 שעונים ותיבות נגינה מתוך אוספו הנדיר של דויד סלומונס, אביה של מקימת המוזיאון ורה סלומונס. תהליך הקמת המוזיאון החל בשנות השישים ולטובת פעילותו ורכישת פריטים העמידה סלומונס ארבע קרנות שממוקמות בליכטנשטיין, ארה"ב ובריטניה. קרן הרמן דה שטרן, הממוקמת בליכטנשטיין, היא הקרן היחידה הפעילה כיום בניהול המוזיאון.

את העתירה הגישה עמותת השבה (הפורום לאיתור והשבת יצירות אמנות שנבזזו בשואה) ומוביל אותה עו"ד מאיר הלר ממשרד עורכי דין א' לנדוי. העתירה מוגשת נגד שר התרבות, משרד התרבות, היועץ המשפטי לממשלה, רשות העתיקות (שאישרה את הוצאת הפריטים מהארץ), מוזיאון האסלאם, קרן הרמן דה שטרן (שממנת את פעילות המוזיאון ולכאורה הפריטים שמיועדים למכירה נמצאים בבעלותה) וסותביס. לפי העתירה, הגורמים השונים לא פעלו לפי חוק המוזיאונים וחוק העתיקות ונדרש מבית המשפט להוציא צו ביניים מונע למכירה.

שאלת הבעלות על הפריטים לא מקבלת מענה משמעותי במסמכים השונים שהוגשו לבית המשפט, מכיון שלא מוצגים מסמכי המקור של הקרנות שמימנו את הקמת המוזיאון. בנוסף, אין מסמך של גברת סלומונס שבו היא מפרטת מה אמור להיות מקום הקבע של הפריטים. "הארץ" שוחח עם מספר אנשים שהכירו את פעילות המוזיאון בתחילת דרכו ומעידים כי סלומונס והתורמים כלל לא התכוונו שהפריטים יתפזרו ברחבי העולם.

פרופ' מרים רוזן-איילון, המומחית הבכירה ביותר בישראל לאמנות האסלאם, רכשה את השכלתה באוניברסיטת סורבון. החל משנת 1958 היא עבדה במחלקה לאמנות האסלאם של מוזיאון הלובר בפריז. בראשית שנות השישים היא נפגשה עם גברת סלומונס בפריז לבקשתה של סלומונס, שערכה מחקר לקראת הקמת המוזיאון. בפגישה סיפרה סלומונס על תוכניתה להקים מוזיאון לאמנות

האסלאם בירושלים, שיהווה גם מרכז מחקר ולימוד לזכר פרופ ל.א. מאייר. גברת סלומונס ביקשה מרוזן-איילון לעמוד בראש המוזיאון העתידי ולנהל אותו, בקשה לה רוזן-איילון לא היתה יכולה להיענות היות והתמנתה לחברת סגל באוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 1963.

הקשר ביניהן נשמר לאורך עבודתה של פרופסור רוזן-איילון בלובר, שהמשיכה להמליץ לסלומונס על חפצים הראויים להשתלב באוסף. רוזן-איילון אומרת בפירוש כי כוונתה של סלומונס הייתה להפקיד את האוסף, שהיה בתהליך בנייה בעזרת פרופ' ריצ'רד אטינגהאוזן, במושב קבע בירושלים. "היא בוודאי שלא הייתה מוכנה שימכרו את הפריטים. היא הקימה את המפעל המפואר הזה בירושלים. אין בכלל שום ספק שהיא רצתה שהפריטים יישארו בירושלים, גם בגלל הקשר שלה לישראל וגם במקום הנצחה לפרופ' מאייר".

רות חשין, שניהלה את קרן ירושלים במשך עשרות שנים ונמצאה בצמתים המרכזיים ביותר של עולם הפילנתרופיה, פגשה את גברת סלומונס קצת לפני מותה. לדבריה, "כשמסתכלים על הפעילות של סלומונס מבינים שהיא רצתה שהפריטים יישארו בישראל. אלו פריטים שאין להם תחליף והיא בחרה את אחד מגדולי המומחים, פרופ' ריצ'רד אטינגהאוזן, שירכיב את האוסף. אין להניח שהיא הייתה בוחרת את האיש הזה לו חשבה שהפריטים יסתובבו אחר כך בעולם. זה אוצרות, כל כסף שיינתן עבורם לא שווה אותם".

עניין נוסף הוא שחלק מהפריטים שעומדים למכירה נתרמו על ידי תורמים שונים, כמו מר צוולהיים מהולנד, ניקולא לנדאו מפריז וג'רארד ארנולד מברזיל. בין היתר גם עומדים למכירה פריטים שתרם יוסף סוסת'אל. נכדתו, לור סוסת'אל, מומחית לאמנות האסלאם, אומרת ל"הארץ" שהיא היתה "עצובה והמומה", כלשונה, לשמוע על המכירה. "הרגשתי חסרת אונים ולא ידעתי למי לפנות, ולא חשבתי שניתן להטיל ספק במכירה". היא אומרת שסבה היה חושב שהמכירה מנוגדת לעקרונות שהנחו את הקמת המוזיאון. "סבא שלי מעולם לא היה רוצה שזה יקרה". היא לא היתה בפתחת המוזיאון, אך ביקרה עם סבה וסבתה בבית הנשיא אפרים קציר ב-1977, כשהייתה בת 13. "הם הזמנו כדי להודות להם על תרומתם למוזיאון".

סוסת'אל מספרת שהיא שמעה את בני משפחתה מדברים על המוזיאון ושסבה תרם גם למוזיאון הימי בחיפה וגם למוזיאונים לאומיים צרפתיים נוספים, מכיוון שידע שהפריטים יישארו שם לנצח. "אני בטוחה שהוא היה משוכנע שיתקיים אותו דבר עם מוזיאון האסלאם ושאר אחד מהפריטים לא יימכרו". היא מציינת שהוא היה גאה לתרום למוזיאון שכן התפיסה שלו הייתה זהה לפילוסופיה של סלומונס.

עסקה בין שני גופים פרטיים

המוזיאון והקרן מצרפים לתגובתם לבית המשפט מספר הסכמים בין הקרנות, האחרון שבהם מ-2010 — ובו מוצהר כי הפריטים הועברו כולם לקרן הרמן דה שטרן שממוקמת בליכטנשטיין. בתגובת המוזיאון והקרן שכתבו משרד עורכי הדין אגמון ושות' ורוזנברג הכהן ושות' הם כותבים ש"הבעלות על האוספים לא היתה מעולם של המוזיאון ועם הידלדלות נכסי הקרנות אוחדו הנכסים". יש לציין שטענה זו סותרת את הדו"חות של המוזיאון שהוגשו למשרדי הממשלה וכי לא הוצגו מעולם מסמכי ההקמה של הקרנות.

המוזיאון, הקרן וגם סותביס טוענים למעשה בפני המדינה, כי עסקת המכירה היא עסקה בין שני גופים פרטיים — קרן הרמן דה שטרן בליכטנשטיין וסותביס בלונדון, ולא ברור להם מדוע למישהו כלל יש זכות להתערב. לפי המוזיאון והקרן הם כלל לא נדרשים להסכמת משרד התרבות כדי למכור פריטים. בנוסף, הם טוענים שבית המשפט לא אמור להכריע בשאלת בעלות הפריטים שכן מדובר בעניין אזרחי-מסחרי. בתגובה שהעבירה הקרן נכתב: "העובדות המוצגות בפנייה אינן נכונות היות והפריטים אינם בבעלות המוזיאון ומעולם לא היו. פריטי האמנות הם בבעלות קרן הרמן דה שטרן שהוקמה על ידי ורה סלומנס. אין סתירה לרצון של ורה סלומנס במקור, פריטי האמנות היו בבעלות הרמן דה שטרן וקרנות זרות נוספות שהוקמו כולן על ידי ורה סלומנס. בשנים 1993 ו-2010 הועברה הבעלות על כל פריטי האמנות לידי קרן הרמן דה שטרן באמצעות חוזים משפטיים והנכסים נותרו בבעלות הקרן מאז עד עצם היום הזה. איננו מכירים כל ניגוד עניינים בנוגע לחוק העמותות".

משרד עורכי הדין שמייצג את סותביס, "ארדינסט, בן נתן, טולידאנו", גם הוא תוהה מדוע נדרש בית המשפט להתערב בחוזים בין גופים פרטיים המאוגדים מחוץ לישראל, ו"לשלול ממוזיאון האסלאם את חופש הפעולה שהמחוקק ראה להקנות לו". לפי סותביס, לאחר הליך בחירה קפדני ודקדקני נבחרו פריטים ששוויים הוא כ-1.4 אחוז מערך כלל הפריטים הנמצאים במוזיאון. עוד סותביס טוענים כי לפי החוזה עמם הם ידרשו פיצוי ותשלום הוצאות בסך של למעלה משני מיליון פאונד.

בסותביס טוענים כי במשך שבועות התנהלו הליכי בירור בין המוזיאון לרשות העתיקות, שאישרה את המכירה וכי הארכיאולוג אילן חדד, הממונה על המסחר ברשות העתיקות ושאשר את המכירה, אף איחל למוזיאון בהצלחה. "הקרן, המוזיאון וסותביס השקיעו משאבים רבים על מנת לעמוד בדרישות הרשות", נכתב ו"הרשות, מצידה, ערכה בחינה מדוקדקת של הפריטים, לרבות התייעצות עם ארכיאולוגים המתמחים בתקופות הרלבנטיות על מנת לבחון את הבקשה". רשות העתיקות עצמה טוענת בתגובתה כי היא פעלה במסגרת תפקידה החוקי וכי לאחר שהרשות נוכחה לדעת כי לא תוכל למנוע את המכירה על פי חוק העתיקות, העבירה הודעה על הכוונה למכירה למשרד התרבות, על מנת שיפעיל סמכויות נוספות הקיימות בידו כדי למנוע את המכירה. אלא שטענה זו סותרת את העובדה שהרשות עירבה את משרד התרבות בעניין רק שבועות ארוכים לאחר שהחל השיח בין אנשי המוזיאון לחדד.

אחת הטענות הנוספות של סותביס היא כי הפריטים כלל לא משמעותיים למדינת ישראל. "הם אינם בעלי ערך לאומי, תרבותי או היסטורי עבור מדינת ישראל או הציבור הישראלי. לפיכך, גם אם נניח כי קיום המכירה הפומבית הוא מעשה 'בלתי הפיך', הרי שאין מדובר כלל בנזק". עוד הם מציינים כי הם כבר ערכו מכירות רבות בשנים האחרונות, במסגרתן סייע בית המכירות למוזיאון ישראל למכור למעלה ממאה יצירות, ש"ערכן המצטבר עולה על עשרות מיליוני דולרים, הרבה מעל לערכם של הפריטים העומדים למכירה ממוזיאון האסלאם".

עו"ד רועי שויקה, הממונה על בג"צ בפרקליטות והמגיב לעתירה עבור משרד ושר התרבות והיועמ"ש, כותב שהמדינה תומכת בצו ביניים שימנע את המכירה בשלב זה. הסעיף המשמעותי ביותר בתגובת המדינה מתייחס לשאלת בעלות הפריטים. "המוזיאון טוען למעשה כי הבעלות על המוצגים היא של קרן פרטית, 'המשאילה' אותם למוזיאון. טענה זו מציבה סימן שאלה באשר לעצם העמידה של המוזיאון בתנאי ההכרה במוזיאונים", כותב שויקה, "ועשויה להשליך על זכאותו של המוזיאון לתמיכה בעתיד, ועל חובת השבת כספי תמיכה שניתנו לו".

המדינה טוענת כי טענת המוזיאון והקרן שהפריטים בבעלות פרטית סותרת את הדיווחים של המוזיאון לאורך השנים, כי פרט ל-24 פריטים, כלל הפריטים הם בבעלות המוזיאון.

עוד כותב שויקה כי יש לבחון האם העברת המוצגים מהמוזיאון לקרן תואמת לתנאים השונים שהציבו תורמים והקדשות למוזיאון בעת שהעבירו לרשותו חפצי אמנות על מנת שיוצגו לציבור הרחב בירושלים. "ישנו קושי מהותי בכך שכל נכסי המוזיאון, ובכלל זה כל המוצגים והמבנים, שייכים לקרן פרטית שיושבת במדינת ליכטנשטיין, 'שרכשה' למעשה מוזיאון מוכר, על כל המוצגים בו, והעמותה שאליה, כפי המוצג, משתייך המוזיאון — למעשה רק משמשת גורם המפעיל אותו".

עו"ד הלר מסר כי עמדת שר התרבות טרופר והיועמ"ש, התומכת בעתירת העמותה במלואה, היא סיוע רציני למאמצי העמותה לשמר את אוצרות התרבות. נדיר שהמדינה מצטרפת לעתירה המוגשת על ידי עמותה ציבורית. לדבריו, מדיניות רשות העתיקות פגעה באופן קשה באוצרות הרוח והתרבות הקיימים במדינת ישראל, שהובאו ויובאו אליה על מנת להעשיר את הציבור. בקשר למוזיאון ולקרן הוא סבור שהם פעלו בחוסר תום לב, תוך התחכמות וניצול לרעה של חוסר הבנתם את המצב הסבוך של פקידי רשות העתיקות.